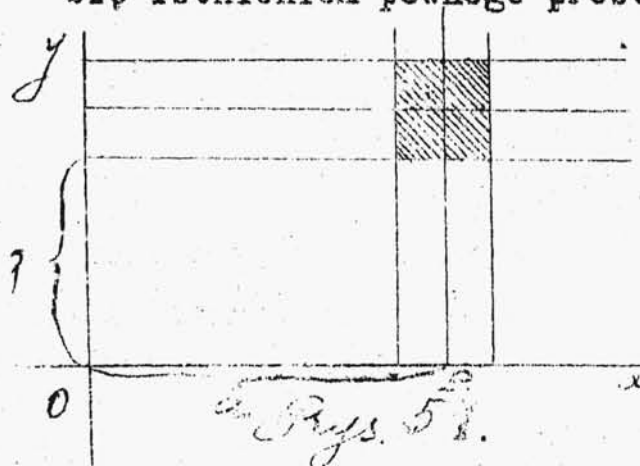

co dowodzi, iż l jest granicą prawostronną t.j.

$l = f(a+0)$. Tak więc istnienie granicy prawostronnej zostało udowodnione.

Ć w i c z e n i e. Wypowiedzieć i udowodnić analogiczne twierdzenie dla granicy lewostronnej.

CIĄGŁOŚĆ FUNKCJI. Gdy te trzy wielkości $f(a-0)$, $f(a+0)$ i $f(a)$ są sobie równe, powiadamy, że funkcja jest ciągła w punkcie $x=a$. W badanym przez nas przykładzie funkcja $E(x)$ w punkcie 0 nie jest ciągła. Z określenia ciągłości funkcji wynika, że o ile funkcja jest ciągła w punkcie M to musi posiadać granicę, przy czem wartość funkcji w punkcie M równa się tej granicy. W interpretacji geometrycznej ciągłość wyraża się istnieniem pewnego prostokąta o wysokości dowol-

nie małej, wewnątrz którego znajdują się wszystkie punkty krzywej w danym przedziale. Prostokąt otaczający punkt M nazywa się otoczeniem punktu

na płaszczyźnie. Widoczne jest, że poprzednio podane określenie ciągłości funkcji można

wyrazić jeszcze inaczej:

Funkcja $f(x)$ jest ciągła dla wartości $x=a$, jeżeli wartość funkcji w otoczeniu punktu A zbliża się do wartości funkcji w samym punkcie A o tyle, ile tego wymaga dowolnie obrana miara przybliżenia $\varepsilon > 0$. Funkcja jest ciągła, gdy liczbie dowolnej $\varepsilon > 0$ odpowiada taka liczba $\delta > 0$, że nierówność

$$11/ |x - a| < \delta$$

pociąga za sobą nierówność

$$12/ |f(x) - f(a)| < \varepsilon$$

Widzimy więc, że otrzymamy kryterjum ciągłości, zastępując w kryterjum granicy liczbę L przez $f(a)$.

TWIERDZENIE. Warunkiem koniecznym i wystarczającym ciągłości prawostronnej funkcji $f(x)$ w punkcie $x=a$ jest, by dla dowolnego $\varepsilon > 0$ /można było znaleźć/, istniała odpowiadająca liczba $h > 0$ taka, iż warunek

$$11/ a \leq x' \leq x'' \leq a+h$$

pociągał za sobą nierówność

$$12/ |f(x'') - f(x')| < \varepsilon$$

Warunek pierwszy wyraża oczywiście, iż punkty x' i x'' leżą w przedziale, należą do przedziału $(a, a+h)$

W rzeczy samej, niech $x' \leq a$, a $x'' = x$ t.j. dowolnemu punktowi przedziału $(a, a+h)$. Wtedy, na mocy założenia, ponieważ warunek /1/ jest spełniony, mamy /2/ który przyjmie postać

$$|f(x) - f(a)| < \varepsilon$$

czyli $f(a+h) - f(a)$ co jest właśnie wyrazem ciągłości prawostronnej. Dowodzi to, iż warunek, wyrażony przez nasze twierdzenie jest dostateczny. Warunek jest także i konieczny, albowiem, jeśli $f(a+0)$ istnieje i równa się $f(a)$ t.j. jeśli funkcja w punkcie $x=a$ jest prawostronnie ciągła, to każdemu $\varepsilon > 0$ odpowiada liczba $h' > 0$ taka, iż $|f(x') - f(x'')| < \varepsilon$

o ile tylko

$$a \leq x' \leq x'' \leq a+h'$$

a to na mocy istnienia $f(a+0)$ (patrz twierdzenie). Z drugiej strony temu samemu $\varepsilon > 0$ odpowiada liczba

$$h'' > 0 \text{ taka, iż } |f(x') - f(a)| < \varepsilon,$$

o ile tylko x' należy do przedziału $(a, a+h'')$ t.j. dla wszystkich wartości x' , spełniających nierówność:

$$a \leq x' \leq a+h''$$

a to na mocy określenia granicy, którą to granicą jest tu $f(a)$. Niech teraz h oznacza mniejszą z 2-ch liczb

$$h' \text{ i } h'' \text{ Widzimy, iż } |f(x') - f(x'')| < \varepsilon$$

dla wszystkich wartości x' i x'' należących do przedziału $(a, a+h)$ z włączeniem końców a i $a+h$.

Ć w i c z e n i e. Wypowiedzieć i udowodnić odpowiednie twierdzenie dla ciągłości lewostronnej.

Jeśli teraz weźmiemy pod uwagę jednocześnie prawo i lewostronne otoczenie punktu $x=a$, to otrzymamy twierdzenie następujące:

Warunkiem koniecznym i wystarczającym ciągłości funkcji w punkcie a jest, by dla każdego $\varepsilon > 0$ istniała odpowiadająca liczba $\delta > 0$ ^{zależy} taka, dla dowolnych 2-ech wartości x' i x'' zmiennej x w przedziale $(a, a+h)$ zachodziła zawsze nierówność

$$|f(x') - f(x'')| < \varepsilon$$

Ć w i c z e n i e. Wyprowadzić ciągłość funkcji $\sqrt{x}$ z nierówności

$$\sqrt{x} - \sqrt{a} = \frac{x-a}{\sqrt{x+a} + \sqrt{a}} < \frac{x-a}{\sqrt{a}} \quad \text{gdy } a > 0 \ (a \neq 0)$$

Jak zmienić dowód, gdy $a=0$.

Funkcja nazywa się ciągłą w przedziale (a, b) jeżeli jest ciągłą we wszystkich punktach tego przedziału.

Suma dwóch funkcji ciągłych w punkcie a jest ciągłą w tym punkcie, czyli gdy

$$f(x) \xrightarrow{x \rightarrow a} f(a), \quad g(x) \xrightarrow{x \rightarrow a} g(a)$$

to

$$|f(x) + g(x)| \xrightarrow{x \rightarrow a} f(a) + g(a)$$

Dowodzi się tego w ten sam sposób, jak dowodziliśmy twierdzenia o sumie granic dwóch funkcji. Podobnie odtwarzając dowód twierdzenia, że granica iloczynu funkcji równa się iloczynowi granic tych funkcji, wykazemy, że

$$f(x) \cdot g(x) \rightarrow f(a) \cdot g(a).$$

Odpowiednio z łatwością można dowieść, że o iloczyn $f(a) \neq 0$ to

$$\frac{f(x)}{g(x)} \xrightarrow{x \rightarrow a} \frac{f(a)}{g(a)}$$

Jasną jest rzeczą, że funkcja $f(x)$ ciągła spełnia równość następującą

$$\lim f(x) = f(\lim x)$$

Oczywiście zakładamy, że ciągłość zachodzi dla tej wartości x , która się równa $\lim x$ i, że oba wyrazy w równości poprzedniej istnieją.

Odwrotnie, jeśli zachodzi równość

$$\lim f(x) = f(\lim x)$$

gdzie oba wyrazy równości i obie granice, jak zakładamy, istnieją, to funkcja $f(x)$ jest ciągłą dla tej wartości x , która się równa $\lim x$.

Jeśli funkcja jest ciągła w przedziale (a, b) to zachodzi równość: $\lim_{x \rightarrow a} f(x) = f(a)$ dla wszystkich wartości x takich, że $a \leq \lim x \leq b$. Oczywiście jest rzeczą, iż dla $\lim x = a$ lub $\lim x = b$, mamy na myśli tylko ciągłość i granicę odpowiednio tylko prawostronną lub lewostronną.

Można wszystko poprzednie ująć krótko w wysłowieniu następującem:

Dla funkcji, i tylko dla funkcji ciągłej, można przedstawić symbole funkcji i symbol granicy, t.j. granica funkcji równa się tejże funkcji granicy.

Z tej uwagi można łatwo otrzymać jako wniosek, że suma lub iloczyn funkcji ciągłych jest funkcją ciągłą gdyż, jeśli $f(x) = f'(x) + f(x)$ to $\lim f(x) = \lim f'(x) + \lim f(x) = f'(\lim x) + f(\lim x) = f(\lim x)$

Tak samo jeśli $f(x) = f(x) \cdot f'(x)$ to $\lim f(x) = \lim f(x) \cdot \lim f'(x) = f(\lim x) \cdot f'(\lim x) = f(\lim x)$

Ogólnie łatwo się przekonać, że funkcja ciągła funkcji ciągłej, t.j. funkcja złożona z dwóch funkcji ciągłych jest także funkcją ciągłą t.j. jeśli $f(x) = \varphi[f(x)]$ czyli $f(x) = \varphi(z)$ gdzie $z = f(x)$ jeśli $f(x)$ jest funkcją ciągłą względem x w przedziale (a, b) , a funkcja $\varphi(z)$ jest ciągłą względem zmiennej z , dla wszystkich wartości z , które przyjmuje funkcja $f(x)$

gdy x zmienia się w przedziale (a, b) , to $f(x)$ jest także funkcją ciągłą zmiennej x w (a, b) .

$$\begin{aligned} \text{W rzeczy samej: } \lim f(x) &= \lim f(z) = f(\lim z) = \\ &= f[\lim L(x)] = f[L(\lim x)] = f(\lim x) \end{aligned}$$

Udowodnimy później, że zbiór wartości, które przyjmuje funkcja ciągła $f(x)$, gdy x zmienia się w (a, b) tworzy także przedział.

Funkcja wymierna

$$y = \frac{P(x)}{Q(x)}$$

jest ciągła przy wszelkich wartościach x , które nie są pierwiastkami mianownika, t.j. gdy $Q(x) \neq 0$

Dowodniemy dla przykładu ciągłość funkcji

$$f(x) = \sin x$$

dla wartości $x = x_1$. Utwórzmy więc różnicę

$$|f(x) - f(x_1)| = |\sin x - \sin x_1| = 2 \left| \sin \frac{x-x_1}{2} \right| \left| \cos \frac{x+x_1}{2} \right|$$

Ponieważ

$$\left| \sin \frac{x-x_1}{2} \right| < \frac{|x-x_1|}{2} \text{ oraz } \left| \cos \frac{x+x_1}{2} \right| \leq 1$$

więc

$$|\sin x - \sin x_1| < 2 \cdot \frac{|x-x_1|}{2}$$

czyli

$$|\sin x - \sin x_1| < |x-x_1|$$

Z tej nierówności wynika ciągłość funkcji. Wystarczy bowiem wybrać takie otoczenie punktu x_1 , aby

$$|x-x_1| < \varepsilon$$

a wówczas będzie

$$|\sin x_1 - \sin x_2| < \varepsilon$$

Punkt x obraliśmy zupełnie dowolnie, zatem funkcja $\sin x$ jest ciągła dla każdego x w przedziale skończonym.

Ciągłość funkcji $\cos x$ wynika bezpośrednio ze związku:

$$\cos x = \sin\left(\frac{\pi}{2} - x\right)$$

Ponieważ $\operatorname{tg} x = \frac{\sin x}{\cos x}$ więc i ta funkcja będzie ciągła we wszystkich punktach, z wyjątkiem tych wartości, dla których $\cos x = 0$ t. j. dla

$$x = \frac{\pi}{2}, \frac{3\pi}{2}, \frac{5\pi}{2}, \dots$$

oraz

$$x = -\frac{\pi}{2}, -\frac{3\pi}{2}, -\frac{5\pi}{2}, \dots$$

Dla x dążącego do powyższych wartości, funkcja $\operatorname{tg} x$ wzrasta nieograniczenie co do wartości bezwzględnej, a mianowicie:

$$\operatorname{tg} x \rightarrow \infty \quad \text{dla} \quad x \rightarrow \frac{\pi}{2} - 0, \quad \text{zaś} \quad \operatorname{tg} x \rightarrow -\infty \quad \text{dla} \quad x \rightarrow \frac{\pi}{2} + 0$$

Podobnie funkcja

$$f(x) = \frac{P(\sin x, \cos x)}{Q(\sin x, \cos x)}$$

t. j. iloraz wielomianów względem $\sin x$ i $\cos x$ jest ciągły w każdym punkcie, z wyjątkiem tych warto-

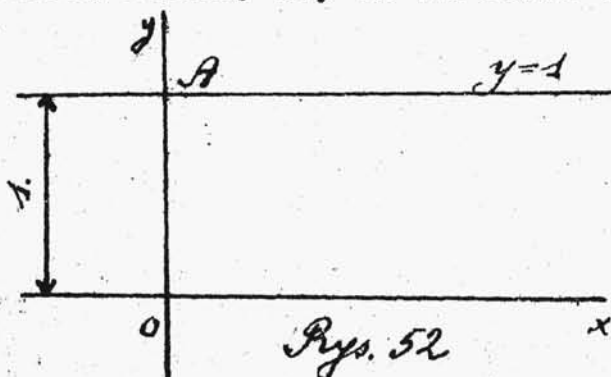
ści x dla których mianownik ułamka staje się zerem.

Przystąpmy teraz do krótkiego przeglądu kilku nieciągłości, częściej spotykanych przy badaniu funkcji. Jak wiemy, funkcja jest nieciągła, zależnie od tego czy trzy liczby

$$f(a-0), f(a+0) \text{ oraz } f(a)$$

istnieją i czy są równe, czy też różne od siebie.

A/ Najprostszy wypadek nieciągłości zachodzi wtedy, gdy obie granice istnieją i są nawet sobie równe, lecz różnią się od wartości funkcji w punkcie danym.

Rys. 52

Weźmy więc funkcję określoną w sposób następujący: gdy $x \neq 0$, to $y=1$ gdy zaś $x=0$ wtedy $y=0$. Wykres nie uwidacznia nieciągłości tej funkcji,

gdyż stanowi prostą, równoległą do osi x i oddaloną od niej o 1 ; przyczem punkt przecięcia się tej prostej z osią y , t.j. punkt A należy zastąpić przez punkt

O . Funkcja ta jest nieciągłą, gdyż

$$\begin{aligned} f(0-0) &= 1 \\ f(0+0) &= 1 \\ f(0) &= 0 \end{aligned}$$

ale

Zmieniając w określeniu tej funkcji jedną jej wartość, można funkcję uczynić ciągłą.

Jako inny przykład można wziąć funkcję

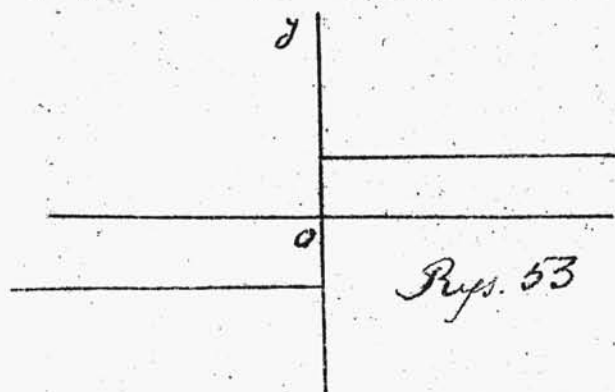
$$y = \frac{x}{x}$$

Dla wszystkich wartości $x \neq 0$, $y = 1$. Wyjątek stanowi $x = 0$, dla której ta wartość y jest nieokreślona. A więc w punkcie początkowym funkcja jest nieciągła. Gdy jednak zrobimy zastrzeżenie, że dla $x = 0$, $y = 1$, funkcja stanie się ciągłą.

B/. Zbadajmy teraz funkcję, dla której granica prawostronna jest różna od granicy lewostronnej, czyli

$$f(a+0) \neq f(a-0)$$

Niech np. dana będzie funkcja $y = \frac{|x|}{x}$ jest ona określona przez następujące warunki: gdy $x < 0$ to $y = -1$; gdy zaś $x > 0$, $y = 1$; dodatkowo musimy określić funkcję w punkcie początkowym, np. $x = 0$,

$y = a$. Ta funkcja różni się od funkcji poprzednio rozpatrywanej tem, że zmieniając jej wartości tylko w jednym punkcie, nie uczynimy jej ciągłą.

C/. Nieciągłość funkcji może być spowodowana również nieistnieniem jednej lub obu granic np.

$$f(x) \rightarrow \infty \text{ as } x \rightarrow a+0$$

albo

$$f(x) \rightarrow -\infty \quad x \rightarrow a-0$$

Przykładem funkcji nieciągłej jest funkcja

$$y = \operatorname{tg} x$$

Dla $x = \frac{\pi}{2}$ zachodzi przerwa w ciągłości. Albo-

wiem

$$f(x) \rightarrow \infty \quad x \rightarrow \frac{\pi}{2}+0$$

oraz

$$f(x) \rightarrow -\infty \quad x \rightarrow \frac{\pi}{2}-0$$

Podobnie nieciągłą jest funkcja

$$y = \frac{1}{x}$$

w punkcie początkowym:

$$f(x) \rightarrow -\infty \quad x \rightarrow 0-0, \quad f(x) \rightarrow +\infty \quad x \rightarrow 0+0$$

Do nieciągłych należą również t.zw. funkcje oscylujące /wahające się/, np. funkcja:

$$y = \sin \frac{1}{x}$$

W dowolnie małym otoczeniu punktu 0 przyjmuje ona nieskończenie wiele razy wartości od $+1$ do -1 /rys. 27/; nie posiada więc ani granicy lewostronnej, ani granicy prawostronnej, co wskazuje na nieciągłość funkcji. —

Zapoznajmy się teraz z kilkoma własnościami funkcji, wynikającymi z ich ciągłości.

Przypuśćmy, że dana funkcja $f(x)$ ciągła w przedziale (M, N) w jednym z punktów tego przedziału,

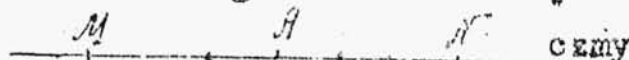
np. w A , jest dodatnią, czyli

$$f(a) > 0$$

W takim razie istnieje taki przedział (B, C) , otaczający punkt A , że dla wszystkich punktów tego przedziału słuszną jest nierówność

$$f(x) > 0$$

Inaczej można to twierdzenie wypowiedzieć w sposób następujący: jeśli funkcja ciągła jest w punkcie A dodatnia, to musi być dodatnią i w otoczeniu tego punktu. Dowód tego twierdzenia jest zupełnie prosty. Oznaczymy

Rys. 54

$$f(a) = K > 0$$

i niech ε będzie jedną z liczb zawartych pomiędzy 0 i K :

$$0 < \varepsilon < K$$

Z ciągłości funkcji wynika, że każdej liczbie ε czyniącej zadość powyższemu warunkowi, odpowiada taka liczba η , że gdy

$$|x - a| < \eta$$

to w takim razie

$$|f(x) - f(a)| < \varepsilon$$

Nierówność (2) można zastąpić przez dwie nierówności:

$$\begin{aligned} f(x) &< f(a) + \varepsilon \\ f(x) &> f(a) - \varepsilon \end{aligned}$$

Podstawiając do ostatniej nierówności K za-

miast $f(a)$ otrzymujemy nierówność

$$(2') f(a) > k - \varepsilon > 0$$

która dowodzi słuszności tezy.

W analogiczny sposób można udowodnić twierdzenia, że jeżeli funkcja ciągła jest w danym punkcie ujemna, to jest ujemna i w otoczeniu tego punktu.

Określenie funkcji ciągłej, oparte na nierównościach, ma charakter abstrakcyjny i mało bezpośredni. Gdybyśmy chcieli określić ciągłość intuicyjnie, to moglibyśmy powiedzieć w ten sposób: jeśli krzywa, będąca wykresem funkcji ciągłej, ma punkty po obu stronach danej prostej, to musi przeciąć tę prostą przynajmniej w jednym punkcie. Jest to wniosek z pierwszego określenia ciągłości. Niech dana prosta będzie równoległa do osi X , czyli niech posiada równanie:

$$y = b$$

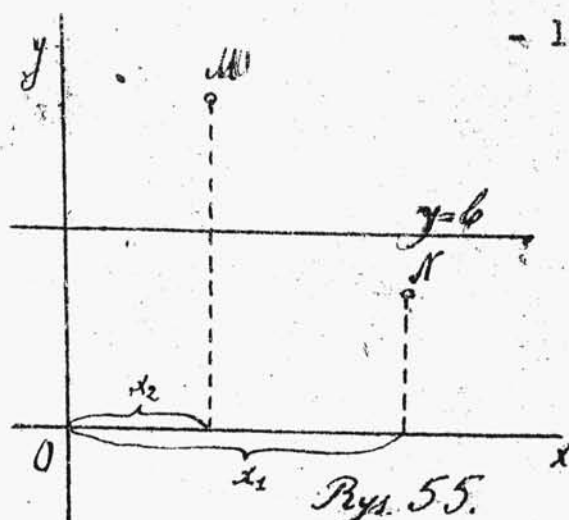
i niech

$$y = f(x)$$

będzie równaniem danej krzywej. Krzywa ta posiada punkty takie jak M , których rzędne są większe od b i także jak N , których rzędne są od b mniejsze.

$$\begin{aligned} f(x_2) &< b \\ f(x_2) &> b \end{aligned}$$

Należy udowodnić, że istnieje na krzywej punkt K .

spółrzędnych ξ i b , czyli

$$f(\xi) = b$$

przyczem $x_1 < \xi < x_2$

Można to wyrazić jeszcze

inaczej, mianowicie: f u n - k -

c j a c i ą g ł a p o -

między x_1 i x_2 przybiera wszystkie wartości pośrednie

od $f(x_1)$ do $f(x_2)$.

Dowodziemy twierdzenia w wypadku szczególnym, gdy $b=0$ t.j. gdy prosta jest osią X . /Zawsze można zagadnienie do tego sprowadzić, zmieniając układ współrzędnych/. W takim razie zakładamy, że

$$\begin{aligned} f(x_1) &< 0 \\ f(x_2) &> 0 \end{aligned}$$

i przypuszczamy ponad to, w celu ustalenia uwagi, że np. $x_1 < x_2$

Podzielmy wszystkie liczby przedziału (x_1, x_2) na dwie klasy. Do klasy I zaliczymy każdą liczbę rzeczywistą ℓ , spełniającą ten warunek, że dla wszelkiej liczby x , zawartej w przedziale (x_1, ℓ) t.j. spełniającej nierówność

$$x_1 \leq x \leq \ell$$

mamy

$$f(x) < 0 \quad *$$

do klasy II zaś wszystkie pozostałe liczby przedziału (x_1, x_2) . W ten sposób otrzymaliśmy przekrój. Określą on pewną liczbę, którą oznaczymy przez ξ . Zapomocą sprowadzenia do niedorzeczności wykażemy, że

$$f(\xi) = 0$$

Przypuścimy bowiem, że

$$f(\xi) = k > 0$$

Na zasadzie poprzedniego twierdzenia musi istnieć taki przedział (A, B) , otaczający punkt ξ , wewnątrz którego byłoby $f(x) > 0$.

Rys. 56

Jest to jednak niemożliwe, gdyż dla wartości $x = a$ odpowiadającej punktowi

$$A, f(a) < 0, \text{ należy}$$

do klasy I/. Podobnie niedorzeczne jest przypuszczenie, że

$$f(\xi) < 0$$

A zatem musi być słuszną równość

$$f(\xi) = 0$$

*

Mozemy jeszcze dopełnić klasę niższą, dołączając do niej wszystkie liczby mniejsze od x , klasę wyższą zaś zapomocą dołączenia liczb

W interpretacji geometrycznej odpowiada liczbie
 $\mathcal{E}$ punkt przecięcia krzywej z osią X -ów.

Przypuśćmy, że dana jest funkcja $f(x)$ i rozpa-
 trzamy jej wartości, gdy x zmienia się w przedziale
 (a, b) . Może się zdarzyć, że pozostaje stale słuszną
 nierówność:

$$f(x) \leq M$$

Mówimy wówczas, że funkcja jest o g r a n i -
 c z o n a o d g ó r y. Gdy zachodzi nierówność
 przeciwna t.j.

$$f(x) \geq m$$

funkcja nazywa się o g r a n i c z o n ą o d
 d o ł u. W wypadku, gdy zachodzą obie nierówności
 jednocześnie, powiadamy wprost, że funkcja jest ogra-
 niczona w przedziale (a, b)

Mogliby się здаwać, że funkcja określona dla
 wszystkich wartości x w danym przedziale musi być o-
 graniczona. Jednak prosty przykład wykazuje, że tak nie
 jest. Niech $f(x) = \frac{1}{x}$, gdy $x \neq 0$ i niech

$f(x) = 0$ gdy $x = 0$. Nie istnieje taka liczba M ,
 aby $f(x) \leq M$, ani też niema takiej liczby m aby
 $f(x) \geq m$.

Niech teraz $f(x) = \frac{1}{x^2 + 5}$. Ta funkcja jest
 ograniczona. Istotnie zawsze jest $x^2 \geq 0$, a więc

$x^2 + 5 \geq 5$. Stąd $\frac{1}{x^2 + 5} \leq \frac{1}{5}$. Ponadto $\frac{1}{x^2 + 5} > 0$.
Ostatecznie możemy napisać to w postaci:

$$0 < \frac{1}{x^2 + 5} \leq \frac{1}{5}$$

Łatwo dać przykłady funkcji, ograniczonych tylko od góry lub tylko od dołu.

Kresom górnym /wyższym/ danej funkcji nazywa się najmniejszą z liczb której wartości funkcja nigdy nie może przewyższyć, t.zn. spełniająca nierówność

$$(1) f(x) \leq K$$

i ponad to ten warunek, że gdy wybierzemy dowolnie małą liczbę ε , to istnieć będą zawsze takie wartości x , że spełnioną zostanie nierówność

$$(2) f(x) > K - \varepsilon$$

TWIERDZENIE. Jeżeli funkcja określona w przedziale (a, b) jest ograniczona od góry, to posiada kres górny. Niech będzie

$$f(x) \leq M$$

Wyobraźmy sobie przekrój następujący: do I. ej